

Francien van Overbeeke-Rippen

Ruth Rozeboom

Karen Ghonem-Woets

Woord zoekt Woord

Joden, christenen en moslims in gesprek over tekst en traditie

Uitgeverij Ankh-Hermes bv – Deventer

www.ankh-hermes.nl

CIP-gegevens

ISBN: 978 90 202 04179

NUR: 700

Trefwoord: christendom / islam / jodendom

© 2010 Uitgeverij Ankh-Hermes bv, Deventer

Uit deze uitgave mag uitsluitend iets verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, opnamen, of op welke andere wijze ook, hetzij chemisch, elektronisch of mechanisch, na voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Any part of this book may only be reproduced, stored in a retrieval system and/or transmitted in any form, by print, photoprint, microfilm, recording, or other means, chemical, electronic or mechanical, with the written permission of the publisher.

Inhoudsopgave

Ten geleide 12

Inleiding tot *Woord zoekt Woord* 16

Deel I

Inleiding in de drie abrahamitische godsdiensten

Intermezzo 20

Inleiding in het jodendom 21

Inleiding in het christendom 23

Ontstaan en ontwikkeling van het christendom 23

Inleiding in de islam 26

De Koran 26

De grondbeginselen van het geloof 27

De vijf zuilen van de islam 29

Deel II

Tanach/Oude Testament en Koran

Intermezzo 32

Inleiding – God en Zijn schepping 33

Gods namen 34

Hemel en aarde 36

De hof van Eden 41

De eerste zonen 43

God en zijn profeten 45

Geloven in de boodschappers en profeten van God 45

Noah/Noach/Noeh 46

Avraham/Abraham/Ibrahiem 48

Lot/Loet 49

Jisjmaëel/Ismaël/Ismail	51
Jitschak/Isaak/Ishaak	52
Jaäkov/Jakob/Jakoeb	55
Joseef/Jozef/Joesoef	55
Mosjee/Mozes/Moesa	65
Mosjee/Mozes/Moesa en Aharon/Aaron/Haroen bij Farao/Firaun	68
Jehosjoea/Jozua	81
Sjmoeëel/Samuel	83
Sjaoel/Saul/Taloet	83
Davied/David/Dawoed	85
Sjlomo/Salomo/Soelaimaan	86
Eliahoe/Elia/Iljaas	89
Elisja/Elisa/Al-Jasa	90
Jona/Joenoës	90
Iov/Job/Ajjoeb	91
Profeten die alleen in de Tanach of de Koran voorkomen	93

Deel III

Nieuwe Testament en Koran

Intermezzo 98

Gods profeten in Nieuwe Testament en Koran 100

Inleiding	100
Johannes de Doper – Jahja	100
Jezus Christus – Masih ‘Isa	100
Mohammed – Muhammad	101

Nieuwe Testament en Koran 104

Inleiding	104
Goddelijke boodschap aan Zacharias/Zakariija	104
Goddelijke boodschap aan Maria/Marjam	106
Geboorte van Johannes/Jahja	107
Afkomst en geboorte van Jezus/‘Isa	108
Optreden van Johannes/Jahja bij de Jordaan	111
Jezus/‘Isa in Nazaret	112
De Bergrede	112
Gesprekken met Jezus/‘Isa	114
Parabels en gelijkenissen	116
Het Koninkrijk van de Hemelen	118
Bidden	118
Schriftgeleerden en farizeeën	119
Over het einde van de tijd	125
Jezus’ laatste avondmaal met zijn discipelen	128
De gevangenneming van Jezus	129

Op weg 135
De gemeente in Jeruzalem 142
De openbaring aan Johannes 145

Deel IV **De levenscyclus in jodendom, christendom en islam**

Intermezzo 148

Geboorte in jodendom, christendom en islam 149

Geboorterituelen in het jodendom 150

Naamgeving 150
Besnijdenis 150
De Lossing 152
Het haarknippen 152

Geboorterituelen in het christendom 153

Dopen, voorstellen en opdragen 153
Naamgeving 154

Geboorterituelen in de islam 155

Geboren uit barmhartigheid, ontvangen in dankbaarheid 155
Oproep tot het gebed – dadels en felicitaties 156
Naamgeving 157
Het vieren van de zevende dag 157
De besnijdenis 158

Van kind naar volwassene 159

Opvoeding, onderwijs en dagelijks leven in het jodendom 160

Opvoeding en onderwijs in en rondom het huis 160
Opvoeding en onderwijs in en rondom de synagoge 163
Opvoeding en onderwijs bij de rabbijnen 164

Religieus opvoeden, onderwijzen en leren in het christendom 167

De school 168
Onderwijs in de kerk 169
Eerste heilige communie en heilig vormsel (r.k.) 169
Geloofsbelijdenis en heilig avondmaal (prot.) 170
Biecht 171

Opvoeden en opgroeien in de islam 173

Fasen in de opvoeding 174
Geloof in de praktijk 174

Overdracht van de religie 177

De rol van verhalen 177

Volwassenheid in jodendom, christendom en islam 179

Volwassenheid in het jodendom 180

Het joodse huwelijk 180

Jodendom en echtscheiding 184

Volwassenheid in het christendom 185

Bedevaarten 185

Het huwelijk 186

Echtscheiding 186

Inwijding in het kerkelijk ambt 187

Volwassenheid in de islam 189

Het huwelijk 189

De relatie tussen man en vrouw 191

Echtscheiding 192

Overlijden en begraven in jodendom, christendom en islam 193

Overlijden en begraven in de joodse traditie 194

Verzet en aanvaarding 194

Laatste voorbereidingen op het afscheid 194

Begrafnis- en rouwgebruiken 195

Opstanding 199

Overlijden en begraven in het christendom 200

Ondersteuning bij ziekte en overlijden 200

Begraven 200

Overlijden en begraven in de islam 202

Respect voor levenden én doden 202

Wassing van de overledene 203

Het gebed voor de overledene en de begrafenis 203

Rouwen 204

Deel V

Jaarcyclus in jodendom, christendom en islam

Intermezzo 206

Jaarcyclus in het jodendom 208

Lichten in de duisternis – Feesten van Israël 208

Sjabbat – kroon der schepping 208
Pesach – waar hoor ik bij? 210
Wekenfeest – Verjaardag van de Tora 212
Zeventig tongen van vuur – zeventig talen 214
Loofhuttenfeest en Vreugde der Wet 214
Chanoekka en Poeriem 217

Jaarcyclus in het christendom 218

Inleiding 218
Feest- en gedenkdagen 218
Heiligendagen 220

Jaarcyclus in de islam 227

Vasten (derde zuil) 227
Armenbelasting (vierde zuil) 227
Bedevaart naar Mekka (vijfde zuil) 228
Feest- en gedenkdagen 229

Deel VI
Dialogoog en Trialoog

Intermezzo 232

Inleiding 233

Dialogoog over de bronnen 233
Dialogoog over de geloofsbeleving 241
Ten slotte 244

Intermezzo 245

Epiloog – Abrahams kinderen 247

Nageslacht van Abrahams en zijn drie vrouwen 250

Nageslacht van Abrahams zonen 251

Geraadpleegde literatuur 252

Noten 256

Gods Woord,

Zijn Boodschap aan Abraham en zijn nageslacht

– kinderen van Sara, Hagar en Ketura –

*rechtstreeks dan wel via engelen, profeten, Jezus Christus of zijn apostelen,
opgetekend in Tanach, Bijbel, Koran*

*– heilige boeken en overleveringen van jodendom, christendom, islam –
deze Woorden van de ene en zelfde God*

zijn hier bijeengebracht en naast elkaar geplaatst:

Tanach en Koran,

Evangelie en Koran.

Mondelinge overleveringen

opgetekend door vroegere schrijvers en latere evangelisten

lichten de gebeurtenissen rond de openbaringswoorden toe.

In opdracht van de ene en zelfde God

gaat Abrahams nageslacht met de ontvangen woorden de wereld in.

*Oude en nieuwe schatten worden naast elkaar gelegd,
vergeleken, overwogen.*

Een dialoog en trialoog ontstaat tussen de drie geloofsgroepen

– joden, christenen, moslims –

over de God van de gezamenlijke voorvader Abraham,

over wie zij zijn en hoe zij gewend zijn deze God te dienen in hun leven.

Wat komt in hun godsdienst overeen en waarin verschillen zij?

Wat weten zij van elkaar en van elkaars godsdienst?

En hoe vinden zij – ieder op zijn of haar manier – samen de weg naar God?

Ten geleide

Ten geleide (1)

Wanneer een lid van een geloofsgemeenschap met andere godsdiensten in aanraking komt, kan hij of zij kiezen voor een vorm van afzondering of isolement, voor beleefd respect of voor waardering.

De weg van afzondering wordt vaak gekozen door diegenen voor wie het gesprek op een of andere manier de integriteit van iemands eigen geloof zou ondermijnen. Het beleefde respect wordt vaak opgebracht om wel contact te hebben met de mensen van andere geloven, maar alleen op het niveau van een protocol, waarbij men voorzichtig is niet door beleefde onverschilligheid aanstoot te geven. Gezichtspunten worden natuurlijk hoffelijk gedeeld zodat de andere gelovigen niet het gevoel krijgen dat zij op een of andere manier niet gerespecteerd worden.

De weg van waardering is een geheel andere zaak. Deze erkent op een bepaalde manier dat niet één geloof of geloofswijze een monopolie op spiritualiteit heeft. De profeet en de psalmist geven beiden in de duidelijkst mogelijke termen te kennen dat God juist te groot is om slechts in één vorm en in één cultuur aanbeden te worden. *Van waar de zon opgaat tot waar zij ondergaat wordt mijn Naam geprezen onder de volkeren – zegt de EEUWIGE Tsevaot* (Malachi 1:11). Het volk Israël wordt hier door de profeet bekritiseerd voor hun tekortkomingen juist op het moment dat de volkeren worden geprezen. Dezelfde klank van spirituele mildheid wordt uitgedrukt in de woorden van de psalmist: *O dienaren van de EEUWIGE, geeft lofprijzing; prijs de naam van de EEUWIGE. Van het oosten tot het westen zij de naam van de EEUWIGE geprezen. De EEUWIGE is verheven boven alle naties* (Psalm 113:1,3). De gezaghebbende joodse commentator Redak (Rabbi David Kimhi) verklaart dat, in een bepaald opzicht, ‘God hoger is dan welke lofprijzing de volkeren Hem ook kunnen toeschrijven. Zijn glorie is zelfs hoger dan de hemelen, want zelfs de hemelen kunnen zijn glorie niet omvatten.’

Zou het dan niet verwaand zijn zich te verbeelden dat de eigen geloofservaring, hoe verheven en bezield ook, op een of andere wijze maatgevend is voor alle spiritualiteit? Pleit de profeet er niet voor om ootmoedig te *wandelen met onze God?* (Micha 6:8) Inderdaad, nederigheid is het ware kenmerk van iemands menslievendheid. Van Mozes, in de joodse traditie de profeet der profeten, wordt gezegd: *hij was een zeer nederig man, meer dan enig ander* (Numeri 12:3). Wat houdt deze nederigheid in? Openstaan om van anderen te leren! Wie is wijs (*chochem*)? De persoon die openstaat voor inzichten van wie ook (*Pirkei Avot – Spreuken der Vaders*, 4:1).

Het geeft een gevoel van verwondering, dat er in de spirituele realiteit zoveel meer gaande is dan welk geloofsleven ook maar zou kunnen omvatten. En uit deze verwondering komt nieuwsgierigheid, belangstelling en begrip voort. Omdat wat de ander met je te delen heeft een

geloofsgave is waar je buiten dit delen geen toegang toe hebt. We zijn allemaal beperkt in onze geestelijke mogelijkheden. Het kost een levenslange ervaring om zich zelfs in de eigen geloofsruimte te kunnen bewegen, laat staan om enigszins in de andere ‘ruimten’ van geestelijk leven te komen.

Dus wat moeten wij doen als wij met dit kostbare menu van geestelijke mogelijkheden in aanraking komen? Waardeer de veelkleurigheid van geestelijke ervaringen die mensen van verschillende geloven met anderen willen delen in een sympathieke en zorgvolle omgeving. Het is niet nodig het over te nemen of zelfs te evalueren, proef het alleen maar als één van Gods gaven: *Proef en zie hoe goed de EEUWIGE is* (Psalm 34:9).

Het is deze geest die dit boek *Woord zoekt Woord* bezielt; de dubbele beweging van zelfbegrip en de openheid naar de spirituele en religieuze ervaringen van de ander, die dit experiment van ‘trialoog’ in boekvorm tot een zo waardevolle onderneming maakt. Er is duidelijk geen gevoel van afzondering, maar ook is dit niet louter een beleefdheidsgesprek waarvan het doel is zo weinig mogelijk aanstoot te geven. Het is eerder een warm delen van gelijke of ongelijke ervaringen waarbij iedere auteur de ander met warmte vanuit haar persoonlijke geloofservaring benadert. De woorden van onze aartsvader Abraham, *Ik ben een vreemdeling en bijwoner bij u* (Genesis 23:4), zijn typisch de woorden die dit samen-delen beschrijven.

Wij zijn vreemd voor de ander in die zin, dat ieder van ons een speciale bron van inspiratie heeft in zijn eigen bewoordingen, die uniek is in religieuze vormen, geschiedenis en ervaringen. Maar tegelijkertijd hebben wij zoveel dat ons bindt, zoals wij met elkaar in onze maatschappij, op deze kleine planeet, leven en geconfronteerd worden met gelijke uitdagingen. Wij proberen allemaal zin te geven aan het leven in zowel zijn extatische als tragische momenten, zijn gewone en buitengewone ervaringen. Hoe kunnen wij elkaar ooit willen ontlopen en de kans op inzicht en verrijking missen die wij elkaar zouden kunnen aanbieden? Hoe zouden wij ooit kunnen denken dat wij geen behoefte hebben om inspirerende geluiden te horen die buiten ons gehoorbereik klinken?

Het is in het vertrouwde en in het onbekende dat wij behoefte hebben om elkaar te ontmoeten, te spreken, met elkaar te delen en de woorden van de profeet waar te maken dat wij *allen kinderen van één Vader* zijn (Malachi 2:10). En zoals een goede familie betaamt zijn wij genoodzaakt ruimte voor elkaar te maken om de geestelijke potentie, die wij allen hebben, op alle mogelijke manieren te verwezenlijken.

Door aan te moedigen dat de woorden van het ene geloof die van het andere opsporen en ontmoeten en niet passief aan de zijlijn het resultaat af te wachten, heeft Stichting Trialoog een onschatbare dienst bewezen aan de Nederlandse samenleving. Het is een samenleving die serieus worstelt om de goede weg te vinden waarop vele culturen, geloven en religies gelukkig kunnen zijn om samen in deze open maatschappij te leven, met instandhouding van het unieke dat ieder tot dit streven voert.

Tzvi Marx

Rabbi dr. Tzvi Marx schreef *Disability in Jewish Law* (Routledge 2002) en publiceert in Nederland over het jodendom sinds 1996. Hij is redacteur van *Tenachon*, een blad over joodse thema's. Hij behaalde zijn doctoraal aan de Yeshiva University (New York) en promoveerde aan de Katholieke Universiteit van Utrecht. Hij was directeur van het Shalom Hartman Instituut (Jeruzalem) en was voormalig directeur van de Folkertsma Stichting voor Talmudica (Hilversum). Hij is actief in interreligieuze activiteiten in Nederland, Israël en de VS en is lid van de Raad van Advies van de Stichting Trialoog.

Ten geleide (2)

Woord zoekt Woord betekent: Bijbelwoord zoekt Koranwoord. Koranwoord zoekt Bijbelwoord.

Dat is nogal wat: in andermans boeken zoeken. Zolang als Oude Testament en Nieuwe Testament bestaan hebben christenen bijvoorbeeld gezocht in het Oude Testament wat van hun gading was. Zo waren en zijn zij bijvoorbeeld erg content met de psalmen. De psalmen uit het Oude Testament hebben zij de eeuwen door gebruikt in hun eigen eredienst. Trouwens het hele Oude Testament maakt deel uit van de christelijke Bijbel. Dat ziet er heel vreedzaam uit, maar was het in de praktijk heel vaak niet. De kerk met haar Nieuwe Testament overvleugelde met haar macht de synagoge met haar Oude Testament. In elkaars boeken zoeken: dat kon ook faliekant misgaan. Men zocht niet in elkaars Boeken om elkaar beter te leren kennen, maar om elkaar beter te kunnen bestrijden.

Met de Bijbel en de Koran is dat vaak niet anders gegaan. Men doorzocht wel elkaars Boeken, maar gebruikte die als tuighuizen van teksten om daarmee elkaar nog doeltreffender om de oren te slaan. Het ene woord bestreed het andere woord. Vaak ook slechts letterlijk één woord, of één regel of vers. Men las elkaars boeken per vers; verzen uit het verband van de tekst gerukt konden onafzienbare ellende van misverstanden en geweld tot gevolg hebben.

Woord zoekt Woord is de titel van dit boek. In deze titel laten de auteurs voelen dat zij zich terdege bewust zijn van de lange geschiedenis van misverstanden door het perverse lezen van elkaars teksten. Tegen die droevige traditie gaat dit boek in. Achter de zoektocht van de auteurs leeft hun geloof dat het om het hervinden en herstellen gaat van oude familieverbanden. Die verbanden waren vaak verbroken of simpelweg verwaarloosd. In dit boek zoeken geloofs-families elkaar weer op om daarin vreugde te beleven.

Na de Tweede Wereldoorlog is er een beweging op gang gekomen tussen synagoge en christelijke gemeente om de verhoudingen in het omgaan met de joodse Bijbel en de christelijke Bijbel gezonder en creatiever te maken. Eenzelfde beweging is hier en daar, tegen de stroom in, merkbaar om iets vergelijkbaars tot stand te brengen in de verhouding Bijbel en Koran. We hebben lang genoeg in elkaars boeken naar ruzie gezocht. Het is nu tijd voor een andere zoektocht.

Een zoektocht bezielde door psalm 34:5, *Zoek de vrede en jaag die na.*

J.R. Nienhuis, predikant en lid van de Raad van Advies van Stichting Trialoog

Drs. J.R. Nienhuis, theoloog, was predikant in Hoogeveen en in Amersfoort. In deze gemeenten gaf hij tevens godsdienstles in het voortgezet onderwijs. Hij was lange tijd participant in het Joodse Leerhuis van de Folkertsma Stichting en organiseerde een aantal jaren een gespreksgroep Koranstudie in de binnenstad van Amersfoort. Voor de Contactgroep Islam van de Raad van Kerken werkt hij mee aan het vervaardigen van gespreksmateriaal voor interreligieuze gespreksgroepen en schrijft hij meditatie over de 99 schone Namen van Allah, waarbij verbanden worden gelegd tussen Oude en Nieuwe Testament en Koran.

Ten geleide (3)

Dit boek is een poging om de gelovigen van de drie monotheïstische godsdiensten dichterbij elkaar te brengen. Dat is niet gemakkelijk, het is bijna onmogelijk. Want hoewel alle drie godsdiensten hun gelovigen opdroegen om samen te werken voor de opbouw van de wereld en om vreedzaam met de anderen te leven, veroorzaken ze juist veel problemen, voor elkaar en voor de schepping, bezig als ze zijn met oorlogen tegen elkaar en met het vernietigen van het milieu. Je zou haast zeggen: ze doen precies het tegenovergestelde van wat hun is opgedragen. Dit boek geeft daarentegen positieve informatie over de verschillende geloven, in het bijzonder over de islam.

Stichting Trialoog ken ik als een zeer actieve instelling, die literatuur verspreidt over de dialoog tussen moslims en christenen. Deze boeken worden door beide groepen veel gelezen, met name door de intellectuele moslims, vanwege alle informatie omtrent onder andere de islamitische cultuur.

De hedendaagse mens is zich niet bewust van de waarden die de moslims aan het geloof hechten. Een moslim respecteert zijn godsdienst ten eerste en praat er altijd met veel respect over, terwijl men er in het Westen door onwetendheid vaak negatieve gedachten over heeft. De auteurs van dit boek weten dit heel goed en behandelen daarom de onderwerpen op de meest correcte manier. Ze benaderen elkaars godsdiensten zeer respectvol. In dit boek komen de overeenkomsten tussen de drie godsdiensten in een positieve context naar voren, zodat je haast gaat denken dat ze hetzelfde zijn. Dit is geen vreemde gedachte, want de drie heilige boeken hebben dezelfde bron, namelijk 'God de Almachtige'. De opdrachten die God aan zijn schepsels heeft gegeven zijn bedoeld om vreedzaam met elkaar te leven en de schepping in ere te houden. Jammer genoeg wordt dit heden ten dage niet nageleefd.

De auteurs willen met *Woord zoekt Woord* de medemens uitnodigen tot een dialoog en trialoog.

Ik beveel alle gelovigen, van welke godsdienst ook, aan om dit boek te lezen en serieus te overwegen op welke positieve manier zij met elkaar in gesprek kunnen gaan om zo samen te werken aan meer eensgezindheid. Ik weet bijna zeker dat dit boek succesvol zal worden.

We moeten ons niet laten afschrikken of van elkaar weglopen vanwege politieke toestanden.

Met het lezen van dit boek en het aanraden van anderen om hetzelfde te doen kunnen we werken aan echte vrede. Vergeet niet dat de wereld één groot dorp is geworden, waarin iedereen bijna iedereen kent en het van groot belang is dat we elkaar helpen en zo in vrede kunnen samenleven.

Hamza Zeid Kailani

Imam Hamza Zeid Kailani kwam in 1965 als Arabisch-Engelse tolk naar Nederland. Hij is 25 jaar werkzaam geweest als imam in het gevangeniswezen. Verder was hij medeoprichter van de Islamitische Universiteit in Rotterdam en voorzitter van de Nederlandse Islamitische Ouderenbond NISBO. Hij was lid van de Werkgroep Islam van de Raad van Kerken in Nederland en bestuurslid van de WCRP (Religies voor Vrede) en van het Instituut Kerk en Buitenlanders. Van zijn hand verschenen *Mijn visie op de Islam* (1973) en *Kernmomenten in de Islam* (1975). Hij is lid van de Adviesraad van Stichting Trialoog.

Inleiding tot

Woord zoekt Woord

Het idee voor *Woord zoekt Woord* is voortgekomen uit de doelstelling en activiteiten van Stichting Trialoog. Deze stichting houdt zich sinds tien jaar bezig met het bevorderen van de interreligieuze dialoog/trialoog tussen de abrahamitische geloofsgroepen – jodendom, christendom en islam – en het verzamelen en verspreiden van kennis over deze drie monotheïstische geloofstradities. Dit doet ze vooral vanuit de vraag: hoe kunnen we op een goede, respectvolle en vruchtbare manier met elkaar vanuit verschillende religieuze achtergronden in gesprek gaan over geloof en religieuze tradities? In *Woord zoekt Woord* wordt die kennis gebundeld voor een breed publiek.

De actualiteit geeft hiertoe volop aanleiding. Er wordt namelijk veel gepraat en beweerd over heilige boeken, tradities en opvattingen van verschillende bevolkingsgroepen in Nederland, zonder dat er enige of voldoende kennis aanwezig is van die boeken, tradities en opvattingen. Een ander belangrijk kenmerk van veel discussies is de vermenging van religieuze en culturele tradities.

De auteurs van *Woord zoekt Woord* pretenderen niet dat zij hier een wetenschappelijk doorwrocht werk neerleggen. Hun doel was het op gang brengen van een dialoog en trialoog vanuit hun respectievelijke bronnen – Tanach met rabbijnse overleveringen, Bijbel, Koran en *hadith* (overleveringen over uitspraken en gedrag van de profeet Mohammed). Daarom hebben zij teksten daaruit verzameld in de nieuwste vertaling (tenzij anders aangegeven) over vergelijkbare onderwerpen, en deze teksten kolomsgewijs met elkaar laten oplopen om een overzicht te krijgen van wat overeenkomst vertoont en wat op onderdelen verschilt; dit met het oog op het interreligieuze contact dat de drie vrouwelijke auteurs – joods, christelijk en islamitisch – voor ogen hebben.

Een verkenning dus, waarover de discussie nog moet beginnen en waarbij de motivatie om zich in andermans bron te verdiepen vooropstaat.

Woord zoekt Woord begint met inleidingen in jodendom, christendom en islam. Het tweede en derde deel bestaat uit een vergelijking van teksten uit de heilige bronnen. Woorden tussen haakjes zijn nadere aanduidingen van de auteurs. Het lag voor de hand om de volgorde van de Tanach/het Oude Testament aan te houden en daar de betreffende Koranteksten bij te zoeken. De teksten van het Evangelie van Jezus Christus werden geselecteerd op onderwerp, om ze door Koranteksten te kunnen laten vergezellen. De Koranteksten zijn aangevuld met uitspraken van

Jezus (Masih 'Isa) die zijn opgetekend in de Arabische wereld in de periode 800-1800, en die verzameld en gedocumenteerd zijn door Tarif Khalidi, hoogleraar Arabische talen aan de universiteit van Cambridge en directeur van het Centre of Middle Eastern and Islamic Studies. In 2001 werden zij uitgegeven door Harvard University Press onder de Engelse titel *The Muslim Jesus*, in 2003 gevolgd door een uitgave in het Nederlands bij Ankh-Hermes onder de titel *Woorden van Jezus in de Moslimtraditie*. Ter onderscheiding van de Koranteksten zijn deze woorden van Jezus in de kolommen binnen de kaders cursief weergegeven.

Graag hadden wij in de kolomteksten van Tanach en Nieuwe Testament de voornaamwoorden behorend bij de Allerhoogste met hoofdletters weergegeven, maar daarvoor kregen we van het Nederlands Bijbel Genootschap tot onze grote spijt geen toestemming.

Het vierde en vijfde gedeelte van het boek bevat de weergave van de geloofsbeleving in de drie geloofsgroepen. Deze beleving wordt tot uitdrukking gebracht in de levenscyclus en bij de Feest- en gedenkdagen van elk van de drie godsdiensten. In het zesde deel van het boek voeren de drie auteurs een dialoog/trialoog over de overgebleven vragen. In deze delen, en ook in de inleidingen, is uitgegaan van diverse vertalingen van de heilige bronnen, waaronder eigen vertalingen.

Als bijlage bij dit boek is een stamboom van Abraham volgens Bijbelse gegevens opgenomen.

Wij hopen van harte dat dit boek interessant is voor iedereen die kennis wil opdoen over jodendom, christendom of islam, die geïnteresseerd is in overeenkomsten en verschillen tussen de drie religies, of die op zoek is naar informatie en onderwerpen met het oog op het voeren van een dialoog/trialoog.

We zijn de heren Marcus van Loopik en Leo Mock zeer erkentelijk voor hun kundig werk toen een van ons tijdelijk het werk moest onderbreken. Verder danken wij de leden van Bestuur en Adviesraad: mw. Rini de Wit, mw. ds. Corry Nicolay, mw. Geerte Eshuis, rabbijn dr. Tzvi Marx, dr. Jan Peters SJ, drs. Jan Roelof Nienhuis, imam Hamza Zeid Kailani en dr. Stella van de Wetering alsook dr. Bé Jager voor het meelesen van dit werk en de waardevolle opmerkingen en aanvullingen die zij hebben gegeven. Drs. Jan Roelof Nienhuis bedanken wij daarbij nog voor zijn bijdrage aan de 'schone namen van Allah' en Stella van de Wetering voor de aanvullende Koranteksten die zij heeft aangereikt. Karima Bisschop, voormalig bestuurslid, stond aan de wieg van *Woord zoekt Woord*, maar moest wegens emigratie haar werk overdragen. Wij danken haar voor haar aanzet.

Ten slotte een welgemeend woord van dank aan de Stichting Kerk en Wereld, die een bijdrage heeft willen geven voor de bijkomende kosten van deze uitgave, met name de auteursrechten die de overname van de vele bronteksten met zich meebracht. Als betrokkenen bij de Stichting Trialoog hopen wij van harte dat deze schat aan gegevens de nodige kracht in zich zal bergen voor een samen verder gaan van joden, christenen en moslims op de weg naar vrede en verzoening – het doel van Stichting Trialoog.

Ruth Rozeboom / Francien van Overbeeke-Rippen / Karen Ghonem-Woets

Deel I

Inleiding in de drie
abrahamitische godsdiensten

Intermezzo

Maak jezelf een hart met veel kamers en breng daarin de woorden van het Huis van Sjammai en de woorden van het Huis van Hillel.

(Tosefta, Sotah 7:12)

Zo lijkt iedere schriftgeleerde die leerling in het koninkrijk van de hemel is geworden op een huismeester die uit zijn voorraadkamer nieuwe en oude dingen tevoorschijn haalt.

(Mattheüs 13:52)

Zelfs al waren de bomen die er op de aarde zijn pennen en al werd de zee [als inkt gebruikt en] daarna nog eens met zeven zeeën aangevuld, dan waren Gods woorden nog niet uitgeput. God is machtig en wijs.

(Soerat Loekmaan, 31:27)

Inleiding in het jodendom

Sjema Jisraël, Adonai Elohenoe, Adonai echad – Hoor Israël: de EEUWIGE is onze God, de EEUWIGE is één! (Devariem/Deuteronomium 6:4). Dit vers geeft de kern weer van het joodse geloof: de proclamatie van het volk Israël dat getuigt van de absolute uniciteit en het bestaan van één God. Maar jood-zijn zegt niet zozeer iets over je geloofsovertuiging, als wel iets over je afkomst. Jood-zijn is deel zijn van een volk; het joodse volk met zijn eigen land (Israël), taal (Hebreeuws), cultuur en geschiedenis. Zelfs met zijn eigen godsdienst – de joodse godsdienst, die vandaag de dag echter niet per definitie door elke jood wordt gepraktiseerd, al wordt dit vanuit godsdienstig perspectief wel als ideaal gezien.

Het joodse volk en zijn geloof vinden hun oorsprong bij Abraham, aan wie de God van Israël zich voor het eerst openbaart. Opgegroeid te midden van meer-godendom, raakt Abraham ervan overtuigd dat er slechts één God is, die door ons mensen niet is te bevatten of verbeelden. Dit standpunt neemt in het jodendom nog altijd een centrale plaats in. God leidt Abraham weg van huis en haard, naar het land Kanaän. Abraham verblijft daar als vreemdeling, maar God belooft hem in Beresjiet/Genesis 15:18 het land aan zijn nakomelingen in bezit te geven. Het gegeven van het beloofde land, Israël, is ook op alle mogelijke manieren met het jodendom verweven.

Door Mozes bevrijd uit Egypte en onderweg naar dat beloofde land, ontvangt en aanvaardt het volk Israël volgens Sjemat/Exodus 24:7 de door God op de berg Sinaï geopenbaarde Tora, het heilige boek van het jodendom. Daarmee raken we aan een volgend belangrijk gegeven uit het jodendom, namelijk dat het joodse volk door het op zich nemen van de Tora als Gods onder-richt c.q. onderwijzing wordt tot Gods uitverkoren volk, dat wil zeggen een volk dat een voortrekkersrol heeft te vervullen in Gods plan met de schepping: de verwerkelijking hier op aarde van een Messiaanse Wereld van vrede, liefde en gerechtigheid.

Kenmerkend voor het jodendom is de enorme leertraditie – ook wel mondelinge traditie of mondelinge Tora genoemd – die is ontstaan rond de Tora. Behalve tekstitleg heeft deze traditie zich vooral beziggehouden met de vraag hoe een jood zijn leven concreet vorm kan geven naar de aanwijzingen gegeven in de Tora.

In al het materiaal dat zich in de mondelinge leer ontwikkeld heeft kunnen we twee domeinen onderscheiden: de *Agada* en de *Halacha*. De *Agada* is het gedeelte van de mondelinge traditie dat zich niet rechtstreeks bezighoudt met de nadere vormgeving van een leven naar de Tora. Ze omvat verhalen, beelden en gedachten die het leven naar de Tora wel verdieping geven, maar niet direct een bepaalde leefwijze aan de gemeenschap voorschrijven. De *Halacha* is het gedeelte van de mondelinge traditie dat zich wel rechtstreeks bezighoudt met de nadere

vormgeving van een leven naar de Tora. Ze omvat discussies en uitleg, die telkens leiden tot een concrete regel die voorschrijft hoe er in een bepaalde situatie naar de Tora gehandeld moet worden. In dit proces loop je natuurlijk voortdurend aan tegen de kloof tussen de leer – de Tora – en een steeds aan verandering en ontwikkeling onderhevige praktijk – het leven. Om deze kloof te kunnen overbruggen zoekt de joodse leertraditie niet alleen naar de oorspronkelijke betekenis van de tekst, maar is ze vooral gericht op actuele tekstinterpretatie – de betekenis die we nu op dit moment aan de tekst kunnen geven om hem te kunnen laten functioneren naar de behoeften van dit moment. Op deze manier kan de Tora het hoofd bieden aan alle moderne vragen en problemen die uit de praktijk van een leven naar de Tora opkomen en dat de Tora – en daarmee God – doordringt in elk aspect van het leven.

De vrijheid die deze wijze van Tora-‘uitleg’ kent, leidt er echter ook toe dat één tekst nu op meerdere wijzen kan worden geduid, en dat daardoor dat wat oorspronkelijk zonder tegenspraak, uniform en in zichzelf gesloten was, nu in het leerproces bont, veelvormig en vol tegenspraak wordt. Opmerkelijk is hoe het jodendom juist deze verscheidenheid met grote zorg bewaart. Het uitgangspunt daarbij is dat Gods Woord te groot is om ooit door één mening te worden gedekt: *Is Mijn Woord niet als een vuur, als een hamer op de steenrots die versplintert? – spreekt de EEUWIGE (Jirmeja/Jeremia 23:29). De school van rabbi Jismaël zegt: Zoals de rots in vele stukken versplintert, zo kan één Toravers vele argumenten bevatten (Talmoed Bavli Sanhedrin 34a).*¹

En daarmee heeft ieder recht van spreken; elke worsteling om inzicht wordt geaccepteerd. Want elke mening wordt gezien als de onthulling van een stukje (een splinter!) van de waarheid die de Tora in zich bergt. De joodse filosoof A.J. Heschel merkt op: ‘Het Woord is eens gegeven; de inspanning om het te begrijpen moet voor altijd doorgaan. Het is niet genoeg om de geboden te aanvaarden of zelfs na te leven. Het bestuderen, onderzoeken, navorsen van de Tora is een vorm van eredienst, een hoogste plicht.’ Maimonides zegt: ‘Iedereen uit Israël is verplicht Tora te leren: de arme zowel als de rijke, de jongeling zowel als de grijsaard die groot is geweest, maar wiens kracht is afgenomen. Zelfs wie arm is en door *tsedaka* wordt onderhouden en langs de deuren moet bedelen; zelfs wie getrouwd is en kinderen heeft – ieder moet tijd reserveren voor het leren van de Tora, overdag en ’s nachts, zoals er staat in Jehosjoea/Jozua 1:8: *Overdenk haar dag en nacht (Misjneh Tora, Sefer Mada [Boek van Kennis], Hilchot Talmoed Tora [wetten van Torastudie] I, 8).*² Het wordt gezien als de opdracht van ieder mens en iedere generatie om deze worsteling aan te gaan: om de Tora te vertalen naar zijn tijd; om de Tora inpasbaar te maken in zijn wereld, want dat is de ware bedoeling van een onderwijzing.

Inleiding in het christendom

Christen-zijn wil zeggen volgeling willen zijn van Jezus Christus, met wiens geboorte te Bethlehem de jaartelling van het christendom is begonnen. Zijn geboorte werd door de engel Gabriël aangekondigd aan Maria. Eerder was aan de priester Zacharias de komst van een zoon Johannes aangekondigd, die de voorbode zou worden van deze Messias Jezus.

De naam *Jezus*, Grieks voor Jozua, in het Hebreeuws Jesua of Jehosua en in het Arabisch 'Isa, betekent 'God is redding'. De titel *Christus*, in het Grieks 'Christó', in het Hebreeuws Masiach en in het Arabisch Masih, betekent 'Messias', 'Gezalfde' – gezalfd met de Geest van God (Lucas 4:18).

Als volgelingen van Jezus Christus aanvaardden christenen naast de Tanach/het Oude Testament ook het Nieuwe Testament, waarin Jezus Christus woorden heeft gesproken als Woorden van God (Johannes 1:14, 12:49,50). Als drager van Gods Woord en gezalfd met Zijn Geest is hij voor zijn volgelingen de dienaar die Gods wil volbrengt (Johannes 6:38,39).

De Boodschap van God, verwoord door Jezus in het Evangelie, weergegeven door de evangelisten Mattheüs, Marcus, Lucas en Johannes, wordt met name teruggevonden in de zogenaamde Bergrede in Mattheüs 5-7 en in de gelijkenissen in de vier evangeliebeschrijvingen. Ook in de rede over zijn terugkomst met daarbij de criteria bij het laatste oordeel (Mattheüs 25) is de Boodschap duidelijk, evenals in zijn Openbaring, die hij – volgens de aanhef van het boek – van God ontving en die hij zijn engel heeft laten meedelen aan zijn dienaar Johannes.

In gesprekken met zijn twaalf joodse leerlingen (discipelen) en met mensen in zijn omgeving gaat Jezus, zelf jood, regelmatig uit van teksten in de Tanach van de joden, die door de christenen later als het Oude Testament zijn aanvaard. Deze bestaat uit de Tora/Instructie – waarvan naar zijn zeggen geen tittel of jota geschrapt mag worden –, de Neviem/Profeten en de Chetoeviem/Geschriften. In het later geschreven en aanvaarde Nieuwe Testament zijn behalve de evangeliebeschrijvingen en de Openbaring aan Johannes ook de Handelingen en Brieven van Apostelen opgenomen. Oude en Nieuwe Testament samen vormen voor christenen de Bijbel.

Ontstaan en ontwikkeling van het christendom

Nadat Jezus vlak voor het Pesachfeest door mensenhand was gekruisigd en gestorven, en op de eerste dag na het feest door God uit de dood was opgewekt, heeft hij, voordat hij ten hemel werd opgenomen, zijn discipelen – later apostelen genoemd – de opdracht gegeven: *Ga op weg en maak alle volken tot mijn leerlingen, door hen te dopen in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest, en hun te leren dat ze tot inkeer moeten komen en zich moeten houden aan alles wat ik jullie opgedragen heb.*

Zij moesten evenwel wachten op de doop met de Heilige Geest en hebben dat biddend gedaan. Tijdens het joodse Wekenfeest is deze Godsgeest uitgestort. Petrus heeft toen met een vurige toespraak gevolg gegeven aan de oproep van Jezus tot verkondiging, en tijdens dit Wekenfeest hebben drieduizend joden zich laten dopen op de naam van Jezus. Daarna zijn de apostelen de wereld ingetrokken met de oproep tot inkeer, zoals Jezus hun had opgedragen. In Antiochië werden de volgelingen van Jezus Christus voor het eerst ‘christenen’ genoemd.

In het begin was er als het ware één christelijke familie. Zo heeft Jezus het bedoeld toen hij aan zijn leerlingen de opdracht gaf om zijn boodschap, het evangelie – in het Grieks ‘goede boodschap’ – aan alle volkeren te brengen, opdat alle mensen in hem zouden geloven. Tot deze eerste christenen behoorden joden, maar ook mensen die de God van Israël voordien niet kenden. Samen vormden zij de groepen in de steden en op het platteland die men ‘kerken’ noemde; ‘kerk’ is afkomstig uit het Grieks en betekent ‘van de Heer’. Iedere groep werd geleid door een ‘oudste’ (in het Grieks ‘presbyter’). Algauw verenigden deze kleinere kerken zich rond de vijf grote steden van het toenmalige Romeinse Rijk en zo werden deze streken ook de vijf hoofdsteden van het christendom. De belangrijkste stad was Rome, omdat daar de apostelen Petrus en Paulus gestorven waren en begraven liggen. De andere steden waren Constantinopel (nu Istanboel in Turkije), Jeruzalem, Antiochië (in Turkije) en Alexandrië (in Egypte). In deze steden rezen er al spoedig vragen over de persoon en status van Jezus Christus: was hij goddelijk en/of menselijk? En hoe moet je als navolger van Jezus Christus leven? De antwoorden waren vaak verschillend en daardoor ontstonden er onenigheden. Ook politieke tegenstellingen bemoeilijkten de relaties. Sommige groepen scheidden zich af en zo zijn verschillende christelijke kerken ontstaan.

Velen die zich afvroegen waar de gelovigen zich aan moesten houden vonden als antwoord in de verschillende evangeliebeschrijvingen richtlijnen van Jezus. Met name zijn Bergrede is bekend geworden. Jezus roept daarin op tot liefde voor de naaste, zelfs voor de vijand, en méér te doen dan het gewone; en om te vergeven tot zeventig maal zeven keer toe. Zo geeft Jezus vaak een interpretatie die verder gaat dan de reeds bestaande opvattingen.

In de vierde eeuw vonden ingrijpende veranderingen plaats. Toen na de dood van de senior-keizer van het westelijk rijk zijn zoon Constantijn (de Grote) het bevel van het leger op zich nam en in 312 een overwinning op Maxentius bij de Milviusbrug behaalde, interpreteerde hij dit feit als een verhoring door de christelijke God van zijn bede om hulp, en werd christen. Het christendom, dat tot dan toe nog uit gemeenten van vervolgd christenen bestond, veranderde daarna in gevestigde kerken. Sindsdien heeft het christendom vele gezichten gehad, variërend van onverdraaglijk machtsinstituut, dat later zelfs aanzette tot de kruistochten, tot bewegingen die toch steeds weer teruggrepen naar het Evangelie van Jezus Christus – waar Franciscus van Assisi een sprekend voorbeeld van was.

Vanaf de vijfde eeuw hebben de oosterse kerken – rond Antiochië en Alexandrië – zich afgescheiden van de andere. In de elfde eeuw ontstond er een schisma – een radicale en lange scheiding – tussen de oosterse en westerse christenen, doordat de macht van Rome niet meer door de andere kerken werd erkend. Zo ontstonden twee grote polen: in het Westen het (rooms-) katholicisme en in het Oosten de orthodoxie.

In de zestiende eeuw ontstond er in het Westen een groep van mensen die zich spiritueel wilden hervormen en terugkeren naar het Evangelie – de ‘reformatie’. Ze zetten zich af tegen de macht van de paus. Het initiatief kwam van de Duitser Martin Luther en de Fransman Johan-

nes Calvijn. Dit protestantisme raakte later zelf weer onderverdeeld in verschillende groeperingen, zoals lutheranen, hervormden en gereformeerden. Het anglicanisme ontstond in dezelfde eeuw door een breuk tussen de koning van Engeland en de paus.

Christenen over de hele wereld hebben de boodschap van Jezus Christus verstaan en getracht ernaar te handelen. Nog steeds vieren zij enkele van de vroegere feestdagen, ook al hebben die een andere betekenis gekregen. Het joodse Pesach, herinnerend aan de bevrijding uit de slavernij van Egypte, is voor de christenen samengevallen met het feest van Jezus' opstanding uit de dood. En het Pinksterfeest herinnert de christenen aan de uitstorting van de Heilige Geest tijdens het Wekenfeest en de opdracht van Jezus om met Gods Boodschap de wereld in te gaan.